

ГРАМАТИКА

УДК 811.161.2.'366.587

КАЛЬКО Микола Іванович,
доктор філологічних наук, професор кафедри
українського мовознавства і прикладної
лінгвістики Черкаського національного
університету імені Богдана Хмельницького
e-mail: mkalko@ukr.net

РЕЛЯТИВИ ТА ЇХНЯ ПОЛІКАТЕГОРІЙНІСТЬ У КОНТЕКСТІ ДВОКОМПОНЕНТНОЇ ТЕОРІЇ ВИДУ

Об'єктивістський підхід до дослідження категорії виду, який передбачає розмежування граматичної аспектуальності (категорії виду) та лексичної аспектуальності (аспектуальних класів), у лінгвоукраїністиці окреслено лише в загальних рисах, що переконує у необхідності подальшого лінгвістичного вивчення механізму взаємодії граматики і словника у царині категорії виду українського дієслова. Мета цієї статті детермінована потребою уточнити склад аспектуальних класів українського дієслова і, розмежувавши вендлерівські states на «стани» та «реляції» (відношення, властивості, риси, прикмети, ознаки, якості) – відповідно стативний та релятивний аспектуальні класи (станівники та відносники), схарактеризувати релятиви як вияви дієслівної стилізації тотально-часових відношень та специфіку їхньої полікатегорійності у контексті двокомпонентної теорії виду.

Застосування об'єктивістського підходу загалом та двокомпонентної теорії виду зосібна відкриває перспективи виявлення конкретної специфіки видової поведінки дієслів стосовно різних типів семантичного наповнення відповідного класу, так і з установами регулярних моделей аспектуальної полікатегорійності, до складу якої можуть належати релятивні значення, що передбачає комплексний аналіз усіх аспектів їхньої реалізації під кутом зору парадигматики, синтагматики, епідигматики, прагматики.

***Ключові слова:** дієслово, вид, аспектуальність, аспектологія, перфектив, імперфектив, аспектуальний клас, релятив, темпоратив, реляція, ракурс, ситуаційний тип, полікатегорійність.*

Постановка проблеми. Проблемам слов'янського виду присвячена велика кількість робіт, і це не дивно, адже категорія виду – це центральна, системоутворювальна категорія граматичного ладу слов'янських мов, надзвичайно складна, ієрархічно облаштована, з великою кількістю аспектуально вагомих категорій різного обсягу й рівня, з одного боку, занурена в граматику, з її суворим порядком і гармонією, а з іншого – у лексику, з її відносним хаосом. Попри це українська аспектологія як функційно-граматична парадигма є молодою цариною, що відкриває широкі перспективи дослідження універсальної категорії аспектуальності на ідіоетнічному ґрунті сучасної української мови.

Функційно-категорійна специфіка дієслова як ознакової частини мови полягає передусім у тому, що семантика процесуальної ознаки, яку реалізує дієслівна форма, охоплює не лише «очасовлені» (пор. термін «часівник» Є. К. Тимченка) вияви буття субстанцій (дії, події, процеси, стани), а й тотально-часові (усечасові, усеосяжно-часові глобально-часові, загальночасові) міжсубстанційні реляції (відношення, властивості, прикмети, ознаки тощо). Під кутом зору функційної граматики це, безперечно, підтвердження частиномовної польової структури, у якій ядро наповнюють лексеми, що означають передовсім дії (діє-слова), а крайню периферію – дієслівно стилізовані, тобто «одягнені» у дієслівну форму реляції.

Аспектуальний аналіз дієслівної лексики засвідчує, що з польовою структурою дієслова загалом надзвичайно тісно пов'язана польова структура функційно-семантичної категорії аспектуальності, що постає як максимально широке об'єднання мовних засобів реалізації семантичної категорійної ознаки «характер перебігу та розподілу дії в часі» (за визначенням О. М. Пешковського [1, с. 105]), або «внутрішній час дії» (за визначенням Г. Гійома) [2, с. 47–48]).

З огляду на традиційну інтерпретацію польової структури, ми виокремлюємо п'ять компонентів поля аспектуальності: ядро, приядерну зону, або субпериферію, близьку, віддалену й далеку периферію. Таке структурування ґрунтується на п'яти семантичних ознаках: 1) внутрішньочасова релятивність (загальна очасовленість, відношення до часу); 2) внутрішньочасова евентивність (подійність); 3) внутрішньочасова стативність (міжподійна інтервальність); 4) внутрішньочасова активітивність (динамічність у межах міжподійного інтервалу); 5) внутрішньочасова термінативність (подієспрямованість процесу). Усі названі ознаки притаманні аспектуальному класові термінативів (здійсненників), які належать до ядра поля аспектуальності. Диференційною ознакою термінативного класу є подієспрямованість дієслівного процесу («процесу» у широкому сенсі як категорійного частиномовного значення дієслова) – «процесуальності», що охоплює як власне процес, так і дію, стан, відношення, тобто будь-який вияв буття, унаявнений дієслівною формою. Саме серед термінативів найбільш виявлена граматична суть категорії виду. Інтермінативним процесам не притаманна ознака подієспрямованості, натомість властиві інші, зменшення яких визначає відповідне місце в польовій моделі категорії аспектуальності: активітивам (діяльникам) притаманні чотири ознаки, відповідно, це субпериферія поля; стативам (станівникам) – три, отже, вони належать до близької периферії, евентивам (подійникам) – дві, отже – це віддалена периферія, релятивам (відносникам) – одна, відповідно, вони конституують далеку периферію поля аспектуальності.

В інтерпретації функційно-семантичних категорій найважливіше значення має принцип *онтологізму*, який полягає, з одного боку, у визнанні детермінації аналізованих категорій сприйняттям доквілля, а з другого, тісно пов'язаного з першим, – у намаганні лінгвістичної теорії виявити способи існування семантичних категорій граматики в реальних процесах мисленнєво-мовленнєвої діяльності [3, с. 31].

Дослідницька мета – показати на практиці можливість і важливість такого вивчення семантики видів, яке виводить конкретні особливості видових значень і видових властивостей із особливостей їхньої лексичної семантики, тобто, власне кажучи, із деяких об'єктивних властивостей самих позначуваних цими дієсловами дій була поставлена ще у ранній, але надзвичайно популярній та широко цитованій у сучасних аспектологічних працях статті Ю. С. Маслова «Вид і лексичне значення дієслова в сучасній російській літературній мові» [4, с. 63]. Не меншу популярність серед дослідників виду у ракурсі такого підходу має і стаття відомого філософа Оксфордської школи З. Вендлера «Verbs and Times», яка була опублікована у 1957 році [5], а в 1967 році – з незначними змінами увійшла до його книги «Linguistics in philosophy» [6], у якій, пов'язавши онтологічні особливості англійських дієслів із їхніми видовими особливостями, дослідник виокремив чотири аспектуально зорієнтовані лексичні класи дієслів, за якими закріпилася стійка назва «класи дієслів за Вендлером» (дієслівні класи Вендлера, вендлерівські дієслівні класи): *accomplishments* («здійснення»); *achievements* («досягнення»); *activities* («діяльності»); *states* («стани»). Аспектуальні класи стали незаперечним лінгвістичним фактом саме із появою робіт З. Вендлера, тому в аспектології їх називають піонерськими, хоч певною мірою суттєві ознаки таких класів були вирізнені ще у згаданій вище праці Ю. С. Маслова, що була опублікована майже на десятиліття раніше. З огляду на недослідженість проблеми

аспектуальних класів українського дієслова **мета** цієї статті детермінована потребою уточнити їхній склад і, розмежувавши вендлерівські *states* на «стани» та «реляції» (відношення, властивості, риси, прикмети, ознаки, якості) – відповідно стативний та релятивний аспектуальні класи (станівники та відносники), схарактеризувати релятиви як вияви дієслівної стилізації тотально-часових реляцій.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Згадані вище роботи З. Вендлера та Ю. С. Маслова заклали підмурівок об'єктивістського (термін Дж. Лайонза [7, с. 338]) напряму в аспектології, представленого зокрема в роботах В. Броя, М. Гіро-Вебер, О. В. Горбової, Б. Комрі, В. Ф. Лемана, О. В. Падучевої, А. Г. Пазельської, К. С. Сміт, С. Г. Татевосова та ін. Об'єктивістський підхід до опису аспектуальності й виду на противагу суб'єктивістському акцентує увагу не так на погляді мовця на внутрішньочасову структуру процесуальної ознаки, його аспектуальній оцінці ситуації, як на залежності цього погляду, цієї оцінки від онтологічної специфіки процесу, на їхній глибокій закоріненості у відображеній у лексичному значенні дієслів онтології позамовних явищ (дій, подій, процесів, станів, відношень, властивостей тощо).

У кінці ХХ – на початку ХХІ ст. у межах цього напряму викристалізувалась т.з. «двокомпонентна теорія виду», розроблена американською дослідницею К. С. Сміт як концепція, якій притаманний *системний підхід* до виду, що «передбачає спільну, таку, що належить до Універсальної граматики, схему аспектуальних систем і категорій, допускаючи при цьому варіації, властиві конкретним мовам» [8, с. 406]. Отже, аспектологічна концепція К. С. Сміт передбачає дихотомію: з одного боку, віртуальну універсально-граматичну схему аспектуальності, ізоморфну для всіх мов світу, а з іншого – ідіоетнічні конкретно-мовні варіанти її реалізації. Двома універсальними компонентами всіх аспектуальних систем є *ракурс* і *ситуаційний тип*, між якими наявні певні співвідношення на різних мовних рівнях, передовсім морфемно-морфологічному, лексико-семантичному, синтаксичному, дериватологічному. *Ракурси* – перфектив та імперфектив – відображають як об'єктів фотоапарата, ситуацію загалом чи частково. Ситуаційні типи, такі, наприклад, як процес, дія, подія, стан тощо – дають змогу адресатові зрозуміти характер ситуації, на яку «наведено об'єктив». Ракурс і ситуаційний тип є двома універсальними компонентами аспектуальних систем. Запропонована двокомпонентна теорія описує принципове відношення між ракурсом і ситуаційним типом, охоплюючи синтаксис, семантику і прагматику аспектуальності [8, с. 404].

Двокомпонентна теорія виду за своєю суттю дуже близька до ідей Санкт-Петербурзької функційно-граматичної школи, що ґрунтуються на теорії загальної аспектології Ю. С. Маслова і на концепції функційно-семантичного поля аспектуальності О. В. Бондарка (ці імена в роботі К. С. Сміт не згадано, очевидно, вони не відомі авторці). Якщо ми перекладемо термінологічний апарат американської дослідниці на звичнішу для славістики загалом та лінгвоукраїністики зосібна метамову, то згадана схожість стане цілком очевидною. Ракурси – це аспектуальні грами доконаного та недоконаного виду, а ситуаційні типи – це аспектуальні класи дієслів («характери дієслівної дії» – за Ю. Крижаничем, О. В. Ісаченком, О. В. Горбовою, «нехарактеризовані способи дієслівної дії» – за Ю. С. Масловим, О. В. Бондарком, М. О. Шелякіним, «нехарактеризовані роди дієслівної дії», або «аспектуальні розряди» за С. О. Соколовою, «аспекти дії» за А. П. Загнітком, «акціональні гештальти» за В. Ф. Леманом тощо).

Тракування аспектуального значення на рівні висловлення як величини, що результує взаємодію категорійного значення відповідної темпоральної грами, категорійного значення аспектуальної грами, характеру дієслівної дії, а також темпорально вагомих елементів контексту, притаманне раннім працям О. В. Горбової, де двокомпонентна теорія виду постає як чотирикомпонентна [9]. У пізніших роботах дослідниці називає характери дієслівної дії акціональними класами, що становлять

«внутрішній контекст» дієслівної лексеми (внутрішньолексемний контекст аспектуальності) [10, с. 38].

«Працездатність» класів Вендлера на слов'янському мовному ґрунті підтверджують дослідження Т. В. Булигіної, Х. Р. Меліга, О. В. Падучевої та ін. Безперечно, проблема тісного зв'язку виду та лексичного значення дієслова не могла залишитись поза увагою й у лінгвоукраїністиці, зокрема в працях В. М. Русанівського, А. П. Грищенко, І. Р. Вихованця, К. Г. Городенської, А. П. Загнітка, О. І. Бондаря, С. О. Соколової, В. М. Барчука та ін. Так, зокрема, І. Р. Вихованець відзначає, що вид є найбільш «внутрішньою», «захованою» в лексичному значенні дієслова категорією [11, с.102], а на думку А.П. Загнітка, «поняття внутрішнього часу співвіднесене з кількісним виміром дії і репрезентоване на віртуальному рівні мовного знака, що засвідчує когнітивність видової семантики» [12, с. 213]. Однак об'єктивістський підхід до дослідження категорії виду в лінгвоукраїністиці окреслено лише в загальних рисах, що переконує у потребі подальшого лінгвістичного вивчення механізму взаємодії граматики і словника у царині категорії виду українського дієслова. Як зауважує В. О. Плунгян, «конфлікт між «індивідуалізмом» лексики і «всеосяжністю» граматики – неодмінний наслідок обов'язкового характеру граматичних протиставлень, але, ймовірно, саме аспект (через його найбільшу семантичність) доводить цей конфлікт до найбільшої гостроти» [13, с. 30].

Виклад основного матеріалу. Аспектологічний аналіз, здійснюваний у контексті двокомпонентної теорії виду ґрунтується на визнанні залежності видової поведінки дієслова від належності до аспектуальних класів, які, на думку О. В. Падучевої, «відіграють таку саму важливу роль для семантики слова, як частини мови для граматики» [14, с. 34].

Наші спостереження за видовою поведінкою українського дієслова, а також теоретичний аналіз аспектологічних досліджень, проведених на матеріалі інших мов, спонукають до розширення чотирикомпонентної системи аспектуальних класів З. Вендлера, взятої за основу у нашій концепції виду, до п'ятикомпонентної. Саме п'ятьма класами оперує, наприклад, В. Брой [15], досліджуючи взаємодію лексичних та аспектуальних компонентів на матеріалі перської мови. Основою для виокремлення дієслівних класів є наявність чи відсутність та характер часових меж ситуації, актуалізованої дієсловом. Вендлерівським «виконанням» відповідають т.з. градуально-термінативні дієслова («gradual terminative verbs»), які передбачають наявність кінцевої межі, визначеної внутрішньою природою ситуації. «Досягнення» у В. Броя – це тотально-термінативні дієслова («totally terminative verbs»), які означають події, у яких початкова та кінцева межа дії сплавлені в один часовий момент, внаслідок чого така ситуація не може бути перерваною, а потім продовженою. «Діяльності», як за назвою («activities»), так і за суттю аналогічні до вендлерівських: кінцева межа ситуації, описуваної такими дієсловами, не передбачена внутрішньою логікою її розвитку, а спричинена лише «неможливістю її безкінечного продовження» [15, с. 26], тобто є зовнішньою щодо самої ситуації. «Стани» В. Брой диференціює на два класи. Перший – це тотально-статичні дієслова («totally static verbs»), які описують всечасові ситуації, що не мають природних меж (*бути, мати, належати*); другий – це починально-статичні дієслова («inceptively static verbs»), які позначають статичні ситуації, що передбачають наявність деякої початкової межі.

Диференціація вендлерівський «станів» є слушною і для українського дієслова, де стилізуватись як процесуальні ознаки можуть і всеосяжно-часові відношення, пор.: *Особа Котляревського вимагає трохи більшої уваги* (Ю. Андрухович), і стани, що передбачають деяку початкову межу, внаслідок чого відповідні імперфективи відкриті для акціонального партнерства з перфективами, що означають початок стану. Перфективний акціональний партнер може означати як початок самого стану, так і початковий момент його сприйняття «вродженим» спостерігачем, імплікованим у значенні дієслова, пор.: *Обіч дороги жовтіли*

налітлі колосом пшениці, над якими млисто синіли небеса в рідкій куряві далеких хмар (Є. Гуцало); За зеленими вишнями зажовтіла низька огорожа, облітена куликами (І. Нечуй-Левицький); Паркан високий переді мною засинів (В. Сосюра). Отже, доцільним видається розбиття вендлерівських «states» на «стани» та «реляції», або «відношення» (у широкому сенсі слова, що передбачає, крім власне відношень, властивості, ознаки, прикмети, риси, якості тощо). З огляду на це система аспектуальних класів стає п'ятикомпонентною, об'єднуючи термінативи (здійсненними), активітиви (діяльники), евентиви (подійники), стативи (станівники), релятиви (відносники).

Головною ознакою дієслів, що належать до аспектуального класу релятивів, З. Вендлер вважає неактуальність ситуацій, які вони позначають. Цікавим є його коментар щодо англійського дієслова *know* («знати»): «Може бути так, що я зараз знаю географію, але це не означає, що процес знання географії розгортається саме в цей момент і складається із фаз, що змінюють одна одну в часі» [6, с. 100].

Серед українських дієслів релятиви – це лексеми з «найменш дієслівними» значеннями позачасових відношень, властивостей, ознак тощо: *відрізнятися, дорівнювати, залежати, належати, суперечити, характеризувати* тощо, напр.: *Якщо вже порівнювати до кузні, то кожен удар молота дорівнює критичній життєвій ситуації* (В. Дрозд). «Ховаючи» під дієслівною формою, призначеною для вираження процесуальної ознаки, значення різного типу статичних та позачасових виявів буття, релятиви з погляду категорійної дієслівної семантики є значною мірою ослабленими. Як відзначає В. М. Русанівський, «дієслово є насамперед темпоральною (часовою) частиною мови. Тому, коли воно виражає дію узагальнено, безвідносно до моменту мовлення або інших часових меж, його значення може набувати статичних рис і наближається до значення прикметника» [16, с. 297], пор.: ... *агов, чужинцю, показуй, чого ти взагалі вартуєш* [вартий] *і що ти тут загубив серед нас...* (Ю. Андрухович). Релятиви перебувають на периферії як дієслова загалом, так і функціонально-семантичного поля аспектуальності зосібна. Релевантними ознаками релятивності є: 1) часова нелокалізованість (неепізодичність), що виявляється як неможливість актуально-тривалого, дуративного, ітеративного й узуального вживань; 2) неопозиційність лексичної семантики, її закритість для подійності, що засвідчує відсутність будь-яких партнерів протилежного виду, характеризуючи релятиви як дієслова, у яких найповніше виявлені ознаки *imperfectiva tantum*.

Аспектологічний аналіз багатозначних дієслів сучасної української мови засвідчує те, що релятивність не є однозначною аспектуальною кваліфікацією всієї лексеми. Якраз головним дослідницьким імперативом об'єктивістського підходу до опису аспектуальності є потреба аспектологічного аналізу усього спектра значень і контекстуальних вживань відповідного дієслова, оскільки як аспектуальні класи (лексичний компонент аспектуальності), так і категорія виду (граматичний компонент аспектуальності) зорієнтовані не на всю дієслівну лексему, а на кожен її конкретний лексико-семантичний варіант, конкретну реалізацію валентнісного потенціалу предиката, семантичні ролі аргументів, передовсім суб'єкта та об'єкта, зрештою, широкий контекст. Неврахування цього чинника, на нашу думку, є чи не основною причиною гострої полеміки навколо багатьох аспектологічних проблем, породжених намаганням втиснути вид у певні жорсткі категорійні рамки без урахування впливу на видову поведінку дієслова різнорівневих факторів.

Системним явищем для українського дієслова є аспектуальна полікатегорійність дієслівної лексеми як здатність функційно належати до різних аспектуальних класів. А отже, релятивність досить часто – лише один із компонентів аспектуальної-семантичної парадигми дієслова. Дієслова, яким притаманна полікатегорійність, поєднують у своїй полісемічній структурі термінативні семантики, що виражають конкретно-часовий

акціональний чи неакціональний подієспрямований процес, та релятивні – зі значенням відношення, властивості, уміння, постійного заняття, звички, характерної ознаки тощо. Термінативи означають різнопланові процеси, тому їх важко звести до якогось спільного семантичного знаменника, окрім найзагальнішого – «подієспрямований процес». А отже, виокремлені нижче типи аспектуальної полікатегорійності ґрунтуються здебільшого на значенневих різновидах релятивних семантем:

1) «постійне заняття, постійно виконувані функції, професія», напр.: лише *командувати*: *Іван Максимович наслухався чимало про «дикого попа» ще тоді, коли командовав у Новому Кодаку пікінерним полком...* (Р. Іваничук); пор.: *командувати* vs *скомандувати*: – *Починати! – командує Тихович* (М. Коцюбинський) vs *Отаман тут же скомандував до бою* (Р. Іваничук);

2) «уміння здійснювати процес», напр.: лише *малювати*: *Він був спокійний, мовчазний, чудесно малював, особливо аквареллю...* (В. Сосюра); пор.: *малювати* vs *намалювати*: – *Якби християнська душа гріла твої ребра, чи малював би ти мене, брєнного, розіп'ятим на хресті? В лику Ісуса, диявол...* (Р. Іваничук) vs *І зварив він фарб веселих з кори, коріння та олії, і намалював на віку скрині квіти чудернацькі...* (В. Дрозд);

3) «звичка, манера», напр.: лише *одягатися*: *Одягався охайно, був незмінно пристойний і зосереджений і завжди про щось, здавалось нам, думав* (О. Довженко); пор.: *одягатися* vs *одягтися*: *Вуйко Асмус допоміг княжичу помитися, простежив, коли він одягався, і разом з ним спустився сходами* (С. Скляренко) vs *Незабаром хлопцям видали форму. Рубін одягся, як і всі учні* (І. Сенченко);

4) «властивість речовини», напр.: лише *поглинати*: – *Це ж і так ясно, – сердито буркнув Гриць. – Флора з прадавності пішла шляхом автотрофності, тобто безпосередньо поглинає світло* (О. Бердник); пор.: *поглинати* vs *поглинути*: *Брязкіт металу, гуркіт, свист – все поглинав низький голос домни* (Ю. Яновський) vs *Посадник силкувався щось сказати, махав руками, але його слова поглинув гамір* (А. Хижняк);

5) «постійне ставлення до кого-, чого-небудь», напр.: лише *схилятися*: – *Я так не думаю про жінок, – палко відповів Гриць. – Хоч і був у мене гіркий досвід, а я схиляюся перед жінкою, як перед святинею* (О. Бердник); пор.: *схилятися* vs *схилитися*: *Єпископ так само строго, повільно, врочисто – низько схиляється перед принцесою, торкнувшись пальцем підлоги* (В. Винниченко) vs *Зразу ж я дав зрозуміти, хто я, і тиранові слуги Переді мною схилились* (М. Зеров);

6) «характерна риса», напр.: лише *характеризувати*: – *Так давайте так і скажемо, що доби відрізняються костюмами! Адже добу найбільше характеризує антураж* (В. Підмогильний); пор.: *характеризувати* vs *схарактеризувати*: *Незабаром познайомився він і з самим Пестелем, якого характеризував як... «одного з найбільш оригінальних умів», які він знав* (М. Рильський) vs *Словом, ти, Дмитрії Карамазов, недоносок тридцятих років... бо й самі ці роки історик схарактеризував тим же самим назвиськом...* (М. Хвильовий);

7) «інтелектуальна чи психічна здатність», напр.: лише *розумітися*: *Я... не політик і нічого на політиці не розуміюсь...* (В. Винниченко); пор.: *розумітися* vs *порозумітися*: *На полі гартовані полум'ям герця, вони розумілися мовою серця* (П. Упенік) vs *...я певен, що люди можуть і повинні порозумітися не шляхом боротьби, насилля і самознищення, а шляхом розуму, науки, праці* (В. Винниченко);

8) «відношення тотожності, ототожнювання, зіставлення чи еквівалентності», напр.: лише *перевищувати*: *Хоча з другого боку, як сказано у фільмі «Амелі», «кількість нервових закінчень у людському мозку в сотні разів перевищує кількість атомів у Всесвіті»* (Ю. Андрухович); пор.: *перевищувати* vs *перевищити*: *Макар повільно, але вневнено почав перевищувати молодих косарів у кількості пройдених ручок* (Ю. Тупицький) vs *В дискометанні умінням усіх Елатрей перевищив* (Гомер, переклад Б. Тена);

9) «класифікаційні відношення (частини і цілого, одиничного і загального тощо)», напр.: лише *складатися*: *Суспільство ніколи не складатиметься з самих тільки геніїв!* (Є. Гуцало); пор.: *складатися* vs *скластися*: – *Бачиш, синку, – сказав ніяково батько. – Життя людське часом так складається, що не завжди ми ним керуємо, – часом і воно нами* (Вал. Шевчук) vs *Життя в нього склалося надто жорстко й жорстоко, щоб уміти роздвоюватися, маневрувати, поклонятися всім богам одразу* (П. Загребельний);

10) «логічні відношення (причини, наслідку, умови тощо)», напр.: лише *визначати*: *Мова визначає самобутність народу* (С. Плачинда); пор.: *визначати* vs *визначити*: ...*Мов той самий метал бере коваль руками І твердість визнача уміло й залюбки* (П. Усенко) vs – *Якщо капітан визначив, що корабель мчить на рифи, на пороги, у небезпечне місце, його місця – знайти найкращий варіант рятунку, попередивши екіпаж про загрозу* (О. Бердник);

11) «номінативні відношення», напр.: лише *кликати*: – *Мене Тарасом кличуть. А як тебе? – присів Тарас до нього* (Вас. Шевчук); пор.: *кликати* vs *покликати*: *Кличуть до нього раз наймитів – З кожним боротись пан захотів* (Д. Павличко) vs ...*Відімкнеш мою пам'ять ключем журавлиним, Лише тебе я покличу, лиш ім'я назову* (П. Осадчук);

12) «дейктичні відношення («вказувати на щось», «говорити про щось», «засвідчувати щось»)), напр.: *заповідати*: *Він народився у високоснім році (в сорок четвертім), а це обіцяє самі страждання, але водночас і заповідає таку рідкісну і таку жадану цілність* (П. Загребельний); пор.: *заповідати* vs *заповісти*: *Заповідайте своїм дітям ніколи не покидати рідного краю* (Р. Іваничук) vs ...*Україні серце подарую, Так, як колись своє Шопен На золотому схилі днів Великій Польщі заповів* (В. Сосюра).

Особливим, найбільш конкретним типом відношень є просторові, суб'єкти та об'єкти яких – неодмінно матеріальні реалії, позначені іменниками. Дієслова, що поєднують у своїх багатозначних структурах семантики, які виражають гермінативні процеси, пов'язані з переміщенням у просторі, та релятивні семантики на позначення просторових відношень (розташування в просторі одного матеріального об'єкта стосовно іншого), вирізняються як окремий тип. Найбільш характерна предикатно-аргументна структура реалізації термінативних семантем: S(ag) – P(term) – Adv loc, релятивних: S(rel) – P(rel) – Adv loc. Не вдаючись до деталізації особливостей просторових відношень, можна виокремити два основні підтипи аспектуальної полікатегорійності, зумовлені певними особливостями релятивів:

13) «просторові відношення (про ландшафт природи)», напр.: лише *вибігати*: *Хата Ярослава стояла на півострівці, що вибігав далеко за південь* (Ю. Опільський); пор. *вибігати* vs *вибігти*: *Настуся вибігає заплакана з хати* (Т. Шевченко) vs *Вибігли дівчата з кімнати, підняли да й повели з світлиці свою панію* (П. Куліш);

14) «просторові відношення (про зовнішність людини), напр.: лише *виступати*: *Тонкий рівний ніс світився на сонці, а тишні повні та чималі губи виступали вперед...* (І. Нечуй-Левицький); пор.: *виступати* vs *виступити*: *І військо, як море, з знаменами, з бунчуками з луку виступало* (Т. Шевченко) vs *Заспівали пісню партизани і виступили з села* (О. Десняк).

У межах деяких тематичних класів релятивів, зокрема серед «географічних» дієслів, спостерігаємо явище аспектуальної індиференції («байдужості») до типу формального вираження, напр.: *проходити* vs *пройти*: *Ніби справжня залізна завіса проходила саме західним кордоном СРСР* (Ю. Андрухович) vs *Тин пройшов на аршин поза грушею* (І. Нечуй-Левицький). Такі аспектуальні кореляції позбавлені семантичного наповнення, а отже, відповідні дієслова є уявно-видовими партнерами, що зумовлено десемантизацією опозиції термінативного видового партнерства, притаманної первісним динамічним значенням, пор.: *Ось я проходжу, і ось я пройду* (Л. Костенко).

Висновки. Отже, релятиви як аспектуальний клас дієслів, що формально стилізують тотально-часові реляції (відношення, властивості, ознаки, у тощо), є далекою периферією

категорії аспектуальності: їхня семантика унеможливує будь-яке партнерство та конкретно-процесну функцію, хоч деякі з них, зокрема «географічні» дієслова, можуть мати уявно-видових, або інцесивних, партнерів, що спричинено епідигматичними зв'язками, зокрема асоціативно-метафоричним семантичним залишком термінативів, від яких утворені георелятиви. Характерною рисою дієслів цього аспектуального класу є термінативно-релятивна полікатегорійність. Перспективи дослідження аспектуальних класів загалом та георелятивного класу зосібна пов'язані як із виявленням конкретної специфіки видової поведінки дієслів стосовно різних типів семантичного наповнення відповідного класу, так і з установленням регулярних моделей аспектуальних парадигм, до складу яких можуть належати релятивні значення, що передбачає комплексний аналіз усіх аспектів їхньої реалізації під кутом зору двокомпонентної теорії виду.

Список використаної літератури

1. Пешковский А. М. Русский синтаксис в научном освещении / А. М. Пешковский ; [Предисл. Ю. Д. Апресян]. – М. : Языки славянской культуры, 2001. – 510 с.
2. Guillaume G. Immanence et transendance dans la categorie verbe / G. Guillaum // Guillaume G. Langage et science du langage. – Paris : Niret, 1973. – P. 46–59.
3. Теория функциональной грамматики : Введение. Аспектуальность. Временная локализованность. Таксис / [под ред. А. В. Бондарко и др.]. – [3-е изд.]. – М. : Едиториал УРСС, 2003. – 352 с.
4. Маслов Ю. С. Вид и лексическое значение глагола в современном русском литературном языке / Ю. С. Маслов // Известия АН СССР. Отделение литературы и языка. – 1948. – Т. VII. – Вып. 4. – С. 303–316.
5. Vendler Z. Verbs and times / Z. Vendler // The Philosophical Review. – 1957. – V. 66. – P. 143–160.
6. Vendler Z. Verbs and times / Z. Vendler // Linguistics in philosophy. – Ithca, Cornell University Press, 1967. – P. 97–121.
7. Лайонз Дж. Лингвистическая семантика : Введение / Дж. Лайонз ; [пер. с англ. В. В. Морозов, И. Б. Шатуновский]. – М. : Языки славянской культуры, 2003. – 400 с.
8. Смит К. С. Двухкомпонентная теория вида / К. С. Смит // Типология вида: проблемы, поиски, решения. – М. : Наука, 1998. – С. 404–422.
9. Горбова Е. В. Сопоставительный анализ категорий поля аспектуальности в русском и испанском языках и их речевой реализации (на материале переводов художественных текстов): дис. кандидата филол. наук : 10.02.20 / Горбова Елена Викторовна. – С.-Пб, 1996. – 166 с.
11. Горбова Е. В. Грамматическая категория аспектуальности и контекст (на материале русского и испанского языков): дис. доктора филол. наук : 10.02.19 / Горбова Елена Викторовна. – С.-Пб, 2011. – 573 с.
12. Вихованець І. Р. Частини мови в семантико-граматичному аспекті / І. Р. Вихованець. – К. : Наукова думка, 1988. – 256 с.
13. Загнітко А. П. Теоретична граматики української мови. Морфологія / А. П. Загнітко. – Донецьк : ДонДУ, 1996. – 435 с.
14. Плуноян В. А. Грамматические категории, их аналоги и заместители : автореф. дис. на соискание учен. степени доктора филол. наук : спец. 10.02.19 «Общее языкознание, социолингвистика, психолингвистика» / В. А. Плуноян. – М., 1998. – 48 с.
15. Падучева Е. В. Семантические исследования. Семантика времени и вида в русском языке. Семантика нарратива / Е. В. Падучева. – М. : Языки русской культуры, 1996. – 463 с.
16. Breu W. Interaction between lexical, temporal and aspectual meanings / W. Breu // Studies in Language. – 1994. – V. 18 (1). – P. 23–44.
17. Русанівський В. М. Структура українського дієслова / В. М. Русанівський. – К. : Наукова думка, 1971. – 315 с.

References

1. Peshkovsky, A. M. (2001). *Russian syntax in scientific coverage*. Moscow: Languages of Slavic Culture (in Russ.)
2. Guillaume, G. (1973). *Immanence et transendance dans la categorie verbe* In Guillaume G. Langage et science du langage. Paris : Niret. 46–59.
3. *Theory of Functional Grammar: Introduction. Aspectuality. Temporal localization. Taxis*. (2003). Ed. A. V. Bondarko. Moscow: Editorial URSS (in Russ.)
4. Maslov, Y. S. (1948). Aspect and lexical meaning of the verb in the modern Russian literary language. *Izvestiya AN SSSR. Otdelenie literatury i yazyka. (Proceedings of the Academy of Sciences of the USSR. Department of Literature and Language)*. VII. 4. 303–316. (in Russ.)
5. Vendler, Z. (1957). Verbs and times. *The Philosophical Review*. 66, 143–160
6. Vendler, Z. (1967). Verbs and times. *Linguistics in philosophy*. Ithca: Cornell University Press. 97–121

7. Lyons, G. (2003). *Linguistic Semantics: An Introduction*. Moscow: Languages Slavic culture (in Russ.)
8. Smith, K. S. (1998). *Two-component theory of the form*. In *Typology of a kind: problems, searches, decisions*. Moscow: Science.404–422.
9. Gorbova, E. V. (1996). *Comparative analysis of categories of the field of aspects in Russian and Spanish languages and their speech realization (on a material of translations of art texts)*: dissertation of the candidate of philological sciences: 10.02.20. St. Piterburg (in Russ.)
10. Gorbova, E. V. (2011). *Grammatical category of aspects and context (on the material of Russian and Spanish languages)*: the dissertation of the doctor of philological sciences: 10.02.19. St. Piterburg (in Russ.)
11. Vihovanets, I. R. (1988). *Parts of speech in the semantic and grammatical aspect*. Kyiv: Scientific thought (in Ukr.)
12. Zahnitko, A. P. (1996) *Theoretical Ukrainian grammar. Morphology*. Donetsk: DonDU (in Ukr.)
13. Plungyan, V. Аю (1998). *Grammatical categories, their analogues and deputies*: Theses of the doctor of philological sciences: 10.02.19 «General linguistics, sociolinguistics, psycholinguistics». Moscow (in Russ.)
14. Paducheva, E. V. (1996). *Semantic study. The semantics of the time and type in the Russian language. The semantics of the narrative*. Moscow: The school «Russian Culture Languages» (in Russ.)
15. Breu, W. (1994). Interaction between lexical, temporal and aspectual meanings. *Studies in Language*. 18 (1), 23–44.
16. Rusanivskiy, V. M. (1971). *The structure of Ukrainian verbs*. – Kyiv: Scientific thought (in Ukr.)

KALKO Mykola Ivanovych,

Doctor of Philological Sciences, Professor at the Department of Ukrainian linguistics and applied linguistics Cherkasy Bohdan Khmelnytsky National University

e-mail: mkalko@ukr.net

**RELATIVES AND THEIR POLY CATEGORICALITY IN THE CONTEXT
OF A TWO-COMPONENT THEORY OF THE ASPECT**

Abstract. Introduction. Analyzing the Ukrainian language aspect studies reveals a spectrum of investigation perspectives. One of them is distinguished in the complex approach to the category of aspect as a dynamic and integrated multi facet phenomenon. It fully determines investigating the aspect grammar not solely but in lieu with other components of the aspect theory, mainly with aspect classes.

Purpose. Specifying the Ukrainian verb aspect classes, dividing Wendler's states into "states" and "approaches", i.e. stative and relative aspect classes correspondingly, singling out the typology of relative situations; presenting the necessity of regarding different aspect categories beyond the frame of a purely aspectual binary system, not simplifying their status quo, and as well assuming their homogeneity in the aspect analyzing process towards the aspectual properties of the lexical semantic spectrum in the verb lexeme.

Methods. Complex aspectual diagnostics as integrating methods that presume motivated application of logical, component, word-building, oppositional and distributive analyses, selection of native correlative discourse samples etc.

Results. Among Ukrainian verbs relatives are regarded as lexemes with "the least verbal" meanings of the off-tense relations. Expressing the action most generally without any relation to the moment of action or to any other time boundaries, they meaningfully acquire stative features and the adjective meanings. Relatives stay in the periphery as verbs in general and also as functional semantic zones of aspectual properties. The relevant features of the relative nature are: 1) the absence of tense location (non- episodic character) revealed as impossibility of actually continual, durative, iterative and usual functions; 2) non-oppositional and uneventful character of lexical semantics, fixed by the absence of any aspectual partners, both in the aspect and in the action.

Originality. In the Ukrainian language theory the objective approach to the aspectual category and the binary aspect theory are featured in a most general way that appeals for further linguistic investigation of grammar and vocabulary interaction in the research for the Ukrainian verb aspect.

Conclusion. Objective approach to investigating the verbal aspect perspectives, focused on the opposed grammar and lexical features, is certain to involve the necessity for the detailed research of the relations between the aspect category and the context.

Key words: verb; aspect; aspectual character; aspectual theory; perfective; imperfective; aspectual class; relative; temporative; angle; situation type.

Надійшла до редакції 11.09.17
Прийнято до друку 12.10.17